

Տ. ԿԻՐԱԿՈՍ Ա. ՎԻՐԱՊԵՑԻ

236. Կիրակոս Գաղթերունի էր հայրենիօք, Արճէշ գաւառի Պառաբաստ գիւղէն, Իզոնց տունէն, մանկութեան ատին աշակերտած Աղթամարայ վանքին, և յետոյ Սուխարի կամ Պառաբաստի ուխտին, Սարգիս Ապրակունեցի և Վարդան Սուխարեցի վարդապետներուն մօտ (1389-1396): Այս հաշուով իբր երեսնամեայ վանական քահանայ ձեռնադրուած է Զաքէոս Արճէշի եպիսկոպոսէն (1397), և այն օրէն խստակրօն կեանքի ձեռք զարկած է, միսէ և կիթէ և գինիէ ժուժկալելով, սրբաբերան և սրբակրօն ապրելով (Կոստ. 54), և իբր խաչակրօն և խաչազգեաց ծոնաւոր հռչակուելով (Կոստ. 61): Կիրակոս վարդապետ անունով չիշուիր երբեք, զի այդ անունը նախնեաց մօտ պահուած էր անոնց որք ուսումնական բարձր զարգացմամբ և երկարատե աշխատութեամբ ծայրագոյն վարդապետութեան աստիճանին կը հասնէին, մինչ Կիրակոս աւելի ճգնաւորական կեանքով համբաւ ստացած էր: Վանական քահանայութիւն ընդունելէն 12 տարի ետքը (1409), Կիրակոս իւր հայրենի երկիրը թողուց, երբ ուրիշ Սուխարու միաբաններն ալ ասպատակութեանց պատճառով կը ցրուէին, և Վարդան Սուխարեցին ալ Սալնապատի մէջ վախճանած էր (1406): Առանձնութեան սէրէն մղուած եկաւ Ոորվիրապի վանքը, և հոն աւելի ևս փայլեցաւ իւր ճգնազգեաց կեանքով, և այս կերպով Վիրապեցի կոչումն ալ ստացաւ: Սակայն Լուսաւորիչի կենդանածաղ զերեզմանն ալ դիւրակեցութեան տեղ գտնելով, անկէ ալ հեռացաւ և քաշուեցաւ Վանաստանայ անապատը, որ ամայի ճգնարան մըն էր Մասիսի ստորոտը Ակոռիի մօտ: Այդտեղ աղօթքի և ընթերցումի պարապելով կ'անցընէր Կիրակոս իւր օրերը, անհաղորդ և գուցէ անտեղեակ իսկ Վաղարշապատի մէջ անցած դարձան գործերէն, երբ միաբանութեամբ և ընտրութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ, տեսեամբ զիշերոյ և յանուրջս երազոյ, հաւանութեամբ ամենայն Հայկազեան գաւառի, և բորեխօսութեամբ ամենայն սրբոց (Կոստ. 52), կոչուեցաւ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսութեան: Աւետարանով վիճակի պարագայն ալ կայ (Կոստ. 72), որուն ձեւը բացատրուած չէ, բայց խնդիր վերջացնելու և լուծելու սովորական միջոց մը եղած ըլլալը գիտենք:

237. Մենք կը կարծենք, թէ Կիրակոսի ընտրութիւնը միջոց մըն էր զօրաւոր և բազմաթիւ հետամուտները լռեցնելու, քան թէ հետամուտ չգտնուելուն նշանակ մը: Միւս կողմէ կը կարծուէր թէ Կիրակոսի նման աշխարհքէ փախչող և անապատաստուն եօթնամանամեայ ձերունի մը, պիտի դժուարէր, յանձն առնուլ հայրապետական տագնապալի պաշտօնը, զի կարի անհնազանդ բարս ունէր, և ուտէր զփառս երկրաւորս, ուստի մեծ եղաւ սքանչացումը, և ամենքը հիացնալ զարմացան զհնազանդութիւն առն Աստծոյ և զԹողուլ կամաց իւրոց, երբ տեսան որ առանց հակառակութեան եկեալ կանգնեցաւ ի մէջ ահազին ատենին (Կոստ. 73): Աստուածային կամքին խոնարհելով, թէ ճարտար գործիչներու խորհուրդին անսալով, չենք գիտեր, սակայն Կիրակոսի յանձնառութիւնը վերջացուց ամէն խնդիրները. որոնց համար մէկ կողմէն ուխտերու, և միւս կողմէն երազներու դիմած էին մրցակից ժողովականները: Կիրակոս՝ վարդապետ և եպիսկոպոս չէր, հետեւաբար հարկ եղաւ նախապէս վարդապետական գաւազան և եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն տալ (Կոստ. 79), և յետոյ 12 եպիսկոպոսներու ձեռքով կաթողիկոս օծել: Եպիսկոպոսներուն առաջին ու երկրորդին էր Զաքարիա Հաւուցթառեցի, և երկուստան եպիսկոպոս աստի և անտի (Կոստ. 59): Կաթողիկոսական օծումէն անմիջապէս ետքը, հոգեպալուստի օրը (1441 յունիս 4) մեծահանդէս ժողովով աստուածագործակ միւռոն օրհնուեցաւ, և կանոնեցաւ ծրի տալ և արի առնուլ ըստ նմանութեան աղաքելական զնդին (Կոստ. 74): Այդ ամէն եղելութիւնները ազգին հաղորդելու համար, Կիրակոս ծառայ ծառայիցն Աստուծոյ և Յիսուսի Քրիստոսի, ողորմութեամբ և շնորհօք նորին կաթողիկոս աթոռոյ սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ և Վաղարշապատի սուրբ Էջմիածնին և ամենայն Հայոց, զանազան կողմեր կոնդակներ արձակեց, և հայրապետական աթոռին իւր բռնական կեդրոնին մէջ վերահաստատուելը աւետելէ և կարեւոր հրամանները տալէ յետոյ, ընդհանուր ներում և արձակում շնորհեց յամենայն կապանաց և բանադրանաց և նզովից որ զանազան ժամանակներ, մանաւանդ վերջին տարիներու մէջ արձակած էին Կիլիկիա նստող կաթողիկոսները, սկսելով այն նզովքէն որ Աղթամարի Դաւիթ Թոռնիկեանի դէմ արձակուած էր Գրիգոր Գ. Պահլաւունիէ Սեաւերին ժողովով (1113): Այդ կոնդակները զըրկուեցան Աղթամարի կաթողիկոս Զաքարիայի, Աղուանից կաթողիկոս Գրիգոր Հանեցիի և Սսոյ կաթողիկոս Գրիգոր Մուսաբէգեանի (Զամչ. Գ. 488): Այդ վերջին անունին յիշատակութիւնը բաւական է ցուցնելու, թէ Կիլիկիացի եպիսկոպոսներու հետ Մուսաբէգեանցն ալ յանձնառու եղած էր Վաղարշապատի ժողովին որոշումը յարգել:

238. Աթոռի տեղափոխութեան գործը թէպէտ ազգին հանրութեան կողմէն ընդունուած է, և բովանդակ ազգը էջմիածինը կը ճանչնայ իբր իւր օրինաւոր հայրապետութիւնը և առաքելական յաջորդութիւնը, սակայն կան տակաւին տարբեր կարծիք յայտնող անձեր ալ: Այսպէս եղան Կիլիկիոյ կաթողիկոսներէն ու մանք, որ երբ վէճ կամ խնդիր ունեցան, յանկարծ տեղափոխութեան անվաւերութիւնը, իբր կռուած մը մէջտեղ նետեցին: Հայ Հռովմէականներն ալ, թէպէտ իրենց պատմութիւն գրողները համամիտ չըլլան, սակայն յորմէհետէ Կիլիկիոյ անունով կաթողիկոսութիւն մը ստեղծեցին, կ'ուզեն անոր ոյժ մը տալ այդ դարձուածքով. որպէս զի այն վերջին ատեններու պապերու կամքին պարզ արտադրութիւն չըսուի: Բայց ինչ ալ ըսեն, և Կիլիկիոյ աթոռին ինչ ոյժ ալ ուզեն տալ, նոյն աթոռին յաջորդութիւնը Սիսի մէջ կը մնայ, և Լիբանան գացած չէ, և նոյն աթոռն ալ Երուսաղէմի ժողովով (1651), ճանչցած է էջմիածնի գերագահութիւնը: Հռովմէականաց Կիլիկիոյ կաթողիկոսութիւնը, Բենեդիկտոս ԺԴ. պապէն սկսած նոր աթոռ մըն է (1742), և Հայոց հայրապետութիւն չըսուի, վասկ զի այն միշտ Ամենայն Հայոց անունով ճանչցուած է, և տեղւոյ մը անունին կապուած չէ:

239. Նդիւութեան պատմական պահանջը լրացնելու համար, պէտք է դիտել տանք, թէ Հայոց հայրապետութեան աթոռը Գրիգոր Վկայասէրէ սկսելով Կիլիկիոյ մէջ մնաց մինչև Գրիգոր Մուսաբէգեանի ընտրութիւնը, և օրինաւոր յաջորդութիւնը շարունակեց, նոյնիսկ կաթողիկոսներէն ոմանց տարօրինակ ընթացքին և անարժան գործերուն ներքև: Կաթողիկոսներէն ոմանց ի հաւատոյս թերանալով և Հայաստանեայց եկեղեցւոյ անբիծ դաւանութեան նուիրական աւանդն եղծանելով ալ, աթոռին օրինաւորութեան ֆլաւս մը չհասնիր, քանի որ մեր եկեղեցւոյն միտքէն իսկ անցած չէ իւր հայրապետները անսխալական կամ անմեղանչական հռչակել: Ընդհակառակն եկեղեցին իր ընդհանրութեան մէջ, իւր, վրայ իշխանութիւն կը ճանչնայ իւր կաթողիկոսներն ալ դատելու, և ինչպէս ընտրելու և պաշտօնի կոչելու, նոյնպէս ալ պաշտօնէ զրկելու իրաւունքն ունի: Այդ կէտը յայտնի եղած է Քրիստափոր Ապահունիի և Վահան Սիւնիի և Գրիգոր Քարավէժի և ուրիշներու ալ պարագաներուն մէջ: Արդ կրնանք ըսել թէ նոյն սկզբունքով վարուեցաւ Վաղարշապատու ժողովն ալ, երբ եկեղեցւոյ կենսական խնդիրին և ստիպողական պարագային առջև, որոշեց և վճռեց աթոռը իւր սկզբնական կեդրոնին վերադարձնել, և երկարատե պանդխտութեան վերջ տալ, որ տեղի ունեցած էր պատահական պարագաներու բերմամբ: Եւ որովհետև Մուսա-

բէզեան չուզեց տեղափոխուել, կամ թէ արժանի չդատուեցաւ աթոռին վրայ միայ, ժողովական վճռով աթոռէն զրկուեցաւ, և նոր ընտրութեամբ Կիրակոս աթոռ բարձրացաւ Վերագոյնդ ակնարկեցինք թէ հաւանականաբար Մուսաբէզեան համամիտ գտնուեցաւ տեղափոխութեան, և ինքն անձնական պատճառներով չուզեց տեղափոխուել, ինչպէս կը գուշակուի իրեն ալ կոնդակ զըրկուելէն: Բայց որովհետև այս պարագայն պատմական զօրաւոր փաստերով հաստատուած չենք տեսներ, և Զամչեանի աղբիւրն ալ չէ ցուցուած, մենք չենք ուզեր հրաժարման հետ կապել տեղափոխութեան վաւերականութիւնը և օրինաւորութիւն կը հաստատենք նոյնիսկ Մուսաբէզեանը հակառակ և ընդդիմադիր ենթադրելով:

340. Վաղարշապատի ժողովը, լիակատար և օրինաւոր ազգային ժողով եղաւ իր ամէն հանգամանաց մէջ: Եօթն հարիւր եկեղեցականներու, և անոնց մէջ երեք հարիւր գլխաւոր եկեղեցականներու ներկայութիւնը, ինքն իրեն պատկառելի թիւ մըն է լիակատար ազգային ժողով ըսուելու համար: Ներկայ չեղող եպիսկոպոսներ և մեծ վարդապետներ զրկած են իրենց հաւանութիւնը: Աշխարհական իշխաններու և գլխաւորներու անհամար բազմութիւն մը միացած եկեղեցականներուն, լրացուցած է ազգային կամքին արտայայտութիւնը: Արտագի և Տաթևի և Հաղբատի և Բջնոյ չորս մեծ աթոռակաները, որք նախընթաց ժողովներու որոշմամբ լիազօր կաթողիկոսընտիրներ նշանակուած էին, անձամբ ներկայ եղած են նոյն ժողովին: Աղուանից կաթողիկոսը, որ Հայաստանեայց աթոռին առաջին արքեպիսկոպոսն էր, համաձայնած է այդ որոշման: Աղթամարի աթոռը, որ նախապէս հերձեալ կը նկատուէր, բայց Անաւարդեցիէ և Տաթևացիէ հաջորդութեան մտած էր, և Վասպուրականի մէջ ընդարձակ իշխանութիւն կը վարէր, ըստ ամենայնի հաճ և հաւան գտնուած է ժողովական վճիռին, և գործակցած ալ է: Եթէ Աղթամարի կաթողիկոսը այդ պարագային մէջ շահադիտական նպատակ ալ ունեցած ըլլայ, երբեք իւր բերած ոյժը չտկարանար: Տաթևի կամ Սիւնեաց վարդապետանոցի աշակերտութիւնը, որ ազգին մէջ հեղինակաւոր ձայն ունէր, իւր ամբողջութեամբ գործին մէջ գտնուած է: Իրեն ձայնակցած է Վասպուրականի զանազան վանքերու վարդապետական խումբը: Նոյնիսկ Կիլիկիոյ եկեղեցականութիւնը իւր չորս եպիսկոպոսներու բերնով, առաջին շարժողը եղած է այդ մեծ գործողութեան, և եթէ այդպէս ըսել արժան է, յաջողութեան պարծանքը ստացած է, և մինչև վերջ ալ հաւատարիմ մնացած է: Կիլիկիոյ աթոռին Մուսաբէզեանէ հաջորդ տարի շարունակ, մինչև Կարապետ Եղոնկիացին դադարած ըլլալը, լուսաւոր կեր-

պով կը հաստատէ, Կիլիկեցոց հանրութեան, գոնէ խոհական մասին, ազգին ընդհանրութենէ չբաժնուիրը: Հետեւաբար Վաղարշակ պատի ժողովին՝ ազգին ամբողջութեան ներկայացուցիչ և լիակատար ազգային ժողով լինելը երբեք երկբայութեան ներքէ չկրնար իյնար: Եթէ ցաւալի կէտ մը կայ, այն ալ նոյն ժողովի գլխաւոր գործիչներուն, ժողովէ քիչ ետքը իրենց կատարած դերը մոռնալով, և զսպուած կիրքերուն նոր ասպարէզ տալով, իրենց իսկ ձեռք իրենց գործին արդիւնաւորութիւնը խանգարեն է: Երբ Կիրակոսի կաթողիկոսութեան երրորդ տարին չծագէին երկպառակութիւնները, Աղթամար ստանձնած հնազանդութեան մէջ կը մնայր, Կիլիկիոյ հակաթոռութիւնը չէր սկսէր, Ամենայն Հայոց Հայրապետութիւնը անհակառակ և անարգել կը վայելէր էջմիածնի մէջ իւր բարձր իշխանութիւնը և իրաւասութիւնը, և Հայոց եկեղեցին նորէն դժուարութեանց և նեղութեանց չէր մատնուեր:

241. Կաթողիկոսական աթոռին տեղափոխութեանց մէջ էական դեր ունեցած է Լուսաւորիչի սուրբ Աջը: Այդ սրբազան մասունքը, որով սուրբ միւռոնն ալ կը նուիրագործուի, և ուստի կը բաշխուին հայրապետական օրհնութիւնները, կաթողիկոսական աթոռին և իշխանութեան նիւթական նշանը ճանչցուած է ազգին մէջ, այնպէս որ գրեթէ անհնար ըլլար ճշմարիտ կաթողիկոսութիւն ունենալ առանց Լուսաւորիչի Աջին: Աստի ծագած է որ Աջը յատուկ պատմութիւն ունեցած է մեր եկեղեցւոյն մէջ: Գիւտի նշխարաց թուականէն Աջը միւս մասունքներէն բաժնուելով հայրապետանոցի սրբութեանց մին եղած է: Աջն ու գլուխը դուրս մնացին երբ Ներսէս Գ. Շինող ուրիշ մասունքներէն կտորներ զտեղեց Զուարթնոց եկեղեցիին սիւներուն ներքէ: Երբ կաթողիկոսներ Յովհաննէս Ե. Դրասխանակերտցիէ սկսելով պանդխտութեան ելան, Աջը անոնց անբաժին ընկերն եղաւ, և միասին տեղափոխուելով հասաւ Հոռոմկայ, ուսկից Ստեփանոս Տ. Հոռոմկայեցիին հետ գերի գնաց Եգիպտոս: Հետոյ մի ձեռք գերութենէ ետ գալով Սիսի մէջ պահուեցաւ, մինչև որ Վահկացիին մահուրէնէն կամ Մուսարէզեանց ընտրութենէն ետքը յանկարծ անհետացաւ: Ժամանակակից յիշատակարաններ կը գրեն, թէ սուրբ Լուսաւորչի Աջն կորեալ է ի Սոյ, և եւ համբաւ ի Վաղարշապատ, վասն որով ժողովեցան վարդապետը, Եպիսկոպոսը, քահանայը, եւ ի հարձեալ թէ, Աջ սրբոյն Դրիգորի Լուսաւորչին զողացան ի Սոյ, և բերեալ եղին յիւր սեպհական աթոռին և այս ի խնամոցն Աստուծոյ (Փիլղ. 133 և 129), նոյնը կը յիշէ Դավրթեցի (Դավր. 336) և աւանդութիւնը մինչև ցայսօր կենդանի է ազգին մէջ: Սակայն դիտելի է որ Մեծո-

փեցին, աթոռին տեղափոխութեան պատմիչը, այդ կորուստին և դիւտին պարագան բնաւ չյիշեր, թէպէտ տեղ մը տնցողակիի կը յիշատակէ Աջը, ըսելով թէ լԱջ Լուսաւորչին սրղնուն, որ ոջ զԼուսաւորին ծանաչէին, և ոջ զԱջ Լուսաւորչին գիտէին (Կոստ. 58): Աւայս այնպիսի մի պարագայէր, զոր պէտք չէր զանց ընէր Մեծփեցին, որ մեծ խնամքով կը պատմէ իւր և ուրիշներուն երազները և չնչին հանդիպումները իբր մի մի պատճառ աթոռին տեղափոխութեան: Թերևս այդ լռութենէն յորդորուած է Սիմէոն կաթողիկոս, երբ կը գրէ (Ջամբո 8), թէ Լուսաւորչի Աջը Հոռմկլայի գերութենէն ետքը (1395), այլևս Հայոց ձեռքը չդարձաւ, մինչև որ Զիհանշանի ձեռքով Զաքարիա կաթողիկոսին տրուեցաւ (1461): Սակայն ոչ միայն ազգային աւանդութիւնը (Դավր. 320), այլ և Սմբատի պատմութիւնը կ'ընդունի Աջին գերեղարձը, գերութենէն քիչ ետքը (Սմբ. 126):

242. Կիրակոս կաթողիկոս հազիւ երկու տարի խաղաղ պաշտօնավարութիւն ունեցաւ, և այդ միջոցին, իբրև բաջ վարիչ մը, լոկ ուղղութեան և բարեկարգութեան հոգով շարժուեցաւ, և օգտակար գործունէութիւն ունեցաւ, խաթարեալ հայրապետանոցին պայծառութեան և խանգարեալ օրէնքներու վերանորոգութեան աշխատեցաւ: Նորոգեց Էջմիածնի կաթողիկէն, և Հռիփսիմեանց ու Գայիանեանց տաճարները. գաւառներու մէջ վանքերու և եկեղեցիներու նորոգութիւնները բաշխեց, և բարեկարգութեան նախանձախնդրութեամբ հայրապետադիր կանոնները գործադրութեան վերակոչեց, և ժողովրդական բարեպաշտութիւնը գրգռեց որ սուրբ աթոռին նպաստեն արտաքին միջոցներով, և աստուածապաշտ ազգս Հայկազեան, Արարտ և Կողմն Վասպուրական, մարմնաւոր պիտոյիք, անասնօք և չորքոտանօք լցին զսուրբ աթոռն (Կոստ. 75): Կիրակոս յանապատէ կոչեցեալ ի հայրապետական աթոռ, կը նըմանի ըստ իմիք, Կեղեցտինոս Մուրրօնի, որ դար մի սուաջ նոյն կերպով Հռոմի աթոռը բարձրացաւ, այլ Կիրակոս անկէ գերազանց գտնուեցաւ, և իբրև փորձառու պետ մը ձեռք առած իշխանութիւնը բարձրացուց, մինչ Մուրրօն բոլորովին ապիկար մը յայտնուեցաւ: Կիրակոսի գործակից և խորհրդակից էին իւր հին ծանօթներն ու ընկերները, բոլորն ալ Վասպուրականցիք, որք ազգեցիկ կուսակցութիւն մը կազմեցին Էջմիածնի մէջ, Թովմաս Մեծփեցիի գլխաւորութեամբ, և այս եղաւ պատճառը, որ հակառակ կուսակցութիւն մը կազմուեցաւ Արարատցիներէ և Սիւնեցիներէ բաղկացած, որ Վասպուրականցիները տկարացնելու համար, նոյն ինքն Կիրակոսի դէմ սկսաւ մաքառել:

243. Նոր կուսակցութեան գլուխ կեցաւ Մարկոս Վրաստա-

նի եպիսկոպոսը, Յովհաննէս Հերմոնեցիի աշակերտներէն, որ ընտրութեան ատեն բացակայէր քննարկած, և կարծես թէ անով հղելութեանց հակառակելու իրաւունք կը ստանար: Իրեն առաջին համախոհներն եղան, Աստուածատուր վարդապետ Սաղմոսավանցի, Գաբրիէլ եպիսկոպոս Յովհաննավանցի, և Համազասպ Երևանի եպիսկոպոսը: Ասոնք ձեռքի տակէն գրգռողն էր Գրիգոր Արտազի եպիսկոպոսը, որ ընտրողական ժողովի ատեն կաթողիկոսանալու հետամուտներէն մէկն էր: Այս թիւէն էր նաև Զաքարիա Հաւուցթառայ եպիսկոպոսը, որ իբր երիցազոյն Կիրակոսի ձեռնադրողն էր եղած, և կաթողիկոսանալու համար ջանքեր ըրած էր: Ասոնք յաջողեցան իրենց կողմը ձգել Շմաւոն Տաթևի եպիսկոպոսը, և նոյնիսկ Յովհաննէս Կոլոմիկ վարդապետը, Հերմոնավանքի առաջնորդը, իոր արդէն ծերացած էր և տկանջները խլցած (Կոստ. 78): Ասոնց նախանձին մեծ շարժառիթը Վասպուրականցիներուն զօրանալն էր, և իրենց խումբը ատելութիւն ունէր ընդ կողմանս Վասպուրականին (Կոստ. 76), միանգամայն կը յիշէր որ եթէ Արտազեցին կամ Հաւուցթառեցին չյաջողեցան կաթողիկոսանալ, և Վասպուրականցի մը առջև անցաւ, պատճառն այն էր, որ ի նոյն օր ծնունդը ունենա, կամ կաթողիկոսական ընտրութեան, վարդապետն այն Թովմաս Մեծոփեցին, և Զաքարիայն Աղթամարի կաթողիկոսը, ոչ կամեցան նմա լինել կաթողիկոս, վասն ատելութեանն որ առ նա ունէին (Կոստ. 78): Միով բանիւ յայտնի կ'ըլլայ ինչ որ արդէն յիշեցուցինք, որ չէթէ կաթողիկոսութեան հետամուտներ չկային, այլ շատ լինելուն պարտաւորուեցան քաշուիլ, վասն զի Վասպուրականցիք զօրացան, և իրենց բուն ընտրելին, Աղթամարի Զաքարիա կաթողիկոսն ալ փոխադրել չհամարձակելով, Այրարատի ծանօթ Վասպուրականցի մը առջև անցուցին: Մեծոփեցին կը յիշէ որ Երևան չեկած Ակոռի հանդիպած է (Կոստ. 67), և ասով Վիրապեցիին հետ կանուխէն համաձայնութիւն գոյացուցած ըլլալը կը մատնէ:

244. Վերոյիշեալ անձեր, որոնց միացան հետզհետէ Ստեփանոս Նղբեցեցեաց վարդապետը և Անտոն Խորվիրապի եպիսկոպոսը, և այլ անողոյս եպիսկոպոսք և քահանայք աւելի քան զերեսուն և զքառասուն ոգի (Կոստ. 79), համախումբ իջմիտածին եկան Հերմոնեցիին գլխաւորութեամբ, և ժողովի գումարուելով որոշեցին Կիրակոսը աթոռէն վար առնել և անոր տեղը նստեցնել Արտազի եպիսկոպոս Գրիգորը, Կիրակոսի անձին դէմ ամբաստանութիւն չունէին, ձգնուեցաւ Լուսաւորչին հանգոյն է կ'ըսէին, միայն թէ ծննդեամբ Աղթամարի հպատակութենէն է, որ ի բազում ժամանակաց հետէ բանադրեալ են, և թէ կաթողիկոսէ մը եպիսկոպոս ձեռնադրուած չէ, որ

յետոյ եպիսկոպոսութենէ կաթողիկոսութեան անցնէր: Այդ պատճառաբանութիւններով անվաւեր հռչակեցին Կիրակոսի կաթողիկոսութիւնն ալ, եպիսկոպոսութիւնն ալ, մինչև իսկ քահանայութիւնն ալ, գուցէ մկրտութիւնն ալ: Յայտնի է թէ որչափ անհիմն էին այդ կարկատուն պատճառաբանութիւնները: Աղթամարի բանադրանքը վերցած էր Անաւարդեցիի ժամանակէն, և յատկապէս Արճէշի բանադրանքը նորէն վերցած էր Տաթևացիի ժամանակէն, և ինքն Կիրակոս 32 տարի առաջ Աղթամարի սահմաններէն հեռանալով Արարատի հպատակութեան ներքև կ'ապրէր: Իսկ եպիսկոպոսական ձեռնադրութեան կաթողիկոսէ տրուելը սովորութիւն մըն է մեր ազգին մէջ, և ոչ վաւերականութեան պահանջ, որովհետև Նիկիական կանոնով, երեք եպիսկոպոսք եպիսկոպոս ծննադրեն, և նոյնիսկ Հայոց մէջ շատեր եղած են, որ լոկ քահանայ կամ վարդապետ, և մինչև իսկ աշխարհական ըլլալով կաթողիկոս ընտրուած են, և եպիսկոպոսներէ ձեռնադրութիւն ստացած են: Մեծոփեցին կ'աշխատէր պատճառաբանելով ցրել առջև դրուած մեղադրանքները (Կոստ. 77), բայց պատճառաբանութիւններ արժէք չունին, ուր կիրքեր կը տիրեն:

245. Միաբանեալք մտադիր էին մինչև իսկ բռնութեամբ իրենց կամքը գործադրել, սակայն Կիրակոս առաջին շշուկը լսելուն հայրապետանոցը թողուց և մասնաւոր տուն մը պահուելոց համար Հակառակորդներ Երևան գացին որ Ենդուպ պէյէ իրենց որոշման հաստատութիւնը ընդունեն, սակայն Ենդուպ պէյ պատասխանեց, թէ նոյն իսկ Յովհաննէս Հիւրմոնեցին և Զաքարիա Հաւուցթառեցին էին, որ ձեռնադրութիւնը կատարած էին և ըրածներնուն հաստատութիւնը իրմէ ստացան: Հակառակորդներ նոյն բաղբաղանքը կը կրկնէին, երբ Մերուն անուն երիտասարդ մը, Մեծոփեցիին ազգականներէն, համարձակ գոչեց թէ հակառակորդները կը ստեն: Ստեփանոս վարդապետ եհար զքերան յանկանն, որ լցաւ արեամբ, և Ենդուպ պէյ ամէնքը մէկէն ատեանէն դուրս հանել տուաւ: Առաջին ձախողութենէ չկասեցան Կիրակոսի դժեւորներ, Զաքարիա Հաւուցթառեցին առջև անցաւ և կաշառքով Ենդուպ պէյը շահեցաւ, և առաջարկութեան հաստատութիւնը առաւ: Հակառակորդներ յաղթանակով էջմիածին դարձան և մեծահանդէս պատարագի մէջ Գրիգոր Արտազեցին կաթողիկոս օծեցին (1443), և կաշառքին ֆլասը Վասպուրականցի վարդապետներէն հանեցին, զրպարտութեամբ և մատնութեամբ անոնց գլխաւորները տուգանքներու ենթարկելով: Կիրակոս Ռշտունիէն 13,000, Սարգիս Սալնատատցիէն 6,000 դահկան առին, Մեծոփեցին իրեն համար բան մը չիշեր (Փիրզ. 130): Թովմաս տարի մի ևս չեզերեցաւ

էջմիածնի կողմերը, յուսալով և աշխատելով որ հնար ըլլայ վերստին առաջին դիրքը գրաւել, այլ տեսնելով որ Գրիգորի դիրքը օրէօր կը զօրանայ Արարատցիներու և Սիւնեցիներու օգնութեամբ, և թէ յոյս չկայ Վասպուրականցիներու զօրանալուն և Կիրակոսի դառնալուն, էջմիածինը թողուց և Մեծոփայ վանքը դարձաւ, Արճէշի առաջնորդութիւնը ստանձնեց, և չորս տարի ետքը (1448) այնտեղ վախճանեցաւ:

246. Իսկ Կիրակոս ժամանակ մը պահուըտած մնալէ ետքը, նորընտիր կաթողիկոսին հաւանութեամբ ագատութիւն ստացաւ ինչպէս որ ուզէ այնպէս ապրել, և վանք մը առանձնացաւ, որուն անունը յիշուած չէ; այլ անշուշտ Վաղարշապատի մօտիկ վանքերէն մէկն է: Կիրակոս, որ իւր ճգնագգեաց և անապատաստուն կեանքին բերմամբ, հայրապետական աթոռին և անոր ծանրութեանց սիրող մը չէր կրնար ըլլալ, սիրով և յօժարութեամբ թողուց կաթողիկոսութիւնը առանց Գրիգորի դիմադրելու, և Գրիգոր, որ բաւական ճորտար անձ մըն էր, թողուց որ Կիրակոս բոլոր կաթողիկոսական պատիւները և նոյն իսկ անունը վայելէ, իբրև հայրապատիւ ծերունի մը զայն կը մեծարէր, և անուանական կաթողիկոսի ձևերն ալ չէր զլանար: Այդ ամէնը կը տեսնուի զանազան յիշատակարաններէն, յորս Կիրակոս իբր բացարձակապէս կաթողիկոս կը յիշատակուի, Գրիգորի օծումէն ետքը 1443, 1445, 1446, 1447 թուականներուն (Փիրդ. 132, 135, 151, 153, 154, 157), և երբեմն ալ Կիրակոս և Գրիգոր զոյգ կը յիշատակուին իրարու հետ (Փիրդ. 133 և 148): Եթէ Կիրակոսի միայն յիշատակութիւնը կրնայ մեկնուիլ իբր Վասպուրականցիներու Կիրակոսի հաւատարիմ մնալուն նշան մը, երկուքին մէկտեղ յիշատակուելը կը ցուցնէ, թէ սիրալիր և համերաշխ յարաբերութիւն կը տիրէր Կիրակոսի և Գրիգորի միջև. և եթէ Գրիգոր էր տիրապէս կաթողիկոսութիւն կը վարէր, Կիրակոս ալ կաթողիկոսութեան արտաքին պատիւները կը վայելէր, իւր մօտ ութսնամեայ տարիքին և սիրեցեալ առանձնութեան մէջ: Այսպէս Կիրակոս աղօթքի կենցաղով, սրբութեամբ և խաղաղութեամբ կը կնքէր իւր կեանքը, հաւանական հաշուով 1448 ին, իւր պաշտպանին թովմաս Մեծոփեցիի մահուան ատենները, թողլով սուրբ և խաղաղարար անձի անունը: Պատմութեան առջև իրեն համար պատուաւոր է, որ իւր անունը կապուած է Հայրապետական աթոռին տեղափոխութեան նշանաւոր և կարևոր գործին հետ: Թէպէտ և օրէն էր Կիրակոսի կաթողիկոսութեան միջոցը մինչև 7 տարի երկարել (1441—1448), սակայն համաձայնելով իւր կամաւոր հրաժարման, և հետեւելով ընկալեալ սովորութեան, 2 տարիով (1441—1443) կը փակենք իրեն կաթողիկոսութիւնը: